

מדוע האזרחים הערבים אינם משתלבים במחאה הציבורית נגד הממשלה?

מוחמד ס. ותד, אפרים לביא, מורן דיטש, מאיר אלרן | 28 במארס, 2023 | גיליון

1703

מאז יצאה לדרכה היוזמה הממשלתית לשינויים דרמטיים במערכת המשפט הישראלית, ובעקבותיה פרצה תנועת המחאה הציבורית הרחבה וחסרת התקדים, בלטה ההימנעות של הציבור הערבי ממעורבות פעילה או המונית בה. זאת, למרות שהוא מהווה כחמישית מהאוכלוסייה ולמרות ההשלכות השליליות הצפויות עבורו, כפרטים וכקולקטיב, אם וכאשר ימומשו הצעות החוק הנדונות עתה בכנסת. לקריאות מידי פעם של חלק ממנהיגי המפלגות הערביות לציבור שלהם ליטול חלק במחאה הייתה עד כה, ככלל, היענות מועטה בלבד, הגם שנצפתה נוכחות ערבים במספר הפגנות שבהן נישאו נאומים של אנשי ציבור ערביים, התקיימו כנסים של ארגוני חברה אזרחית, הושק קמפיין הקורא לציבור הערבי להצטרף למחאה והפגנות מחאה ראשונות של ערבים נערכו בכפר מנדא ובוואדי ערה. נראה שההתנעה האיטית, המהוססת, המצומצמת והמאוחרת, מעידה על מידה רבה של ריחוק ואדישות מול האירועים המכוננים במדינה. עם זאת, מוקדם להניח שהיא מעידה על נסיגת הציבור הערבי ומנהיגותו ממגמת ההשתלבות במרקם המדינתי, שאפיינה אותו בשנים האחרונות.

הרוב המכריע של הציבור הערבי בישראל הדיר עד כה את רגליו מהפגנות המחאה ההמוניות נגד ה"רפורמה המשפטית" של הממשלה. זאת, חרף המודעות הרבה למשמעות השינויים המוצעים והדאגה העמוקה בקרב מפני הרעת מעמדו במדינה כחלק מהשלכותיהם. סקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה במחצית השנייה של פברואר, דיווח על 87 אחוזים מהאזרחים הערבים המביעים חשש כי זכויותיהם ייפגעו אם יאושרו השינויים המוצעים על ידי הממשלה.

אמנם מנהיגי המפלגות הערביות הביעו מידי פעם התנגדות ליוזמה הממשלתית ואף קראו במפורש לאזרחים הערבים להשתתף במחאה, תוך שחלקם הגיעו בעצמם להפגנות. עם זאת, הם גילו הבנה לקולות אחרים הקוראים לא-השתתפות בהפגנות ואף נמנעו מכל פעולה אקטיבית לגיוס המוני של האזרחים הערבים להשתתפות בהן. לאחרונה הגביר חה"כ אימן עודה את הקריאה לציבור הערבי להשתתף במחאה ובהפגנה שהתקיימה בתל אביב ב-11 במארס השתתף עם פעילי מפלגתו והכריז: "נמשיך לעבוד בכל הכוח כדי להוציא את הציבור

שלנו להשתתף בהפגנות החשובות". בהפגנה שנערכה בוואדי ערה ב-17 במארס קבע חה"כ עודה כי האינטרס של הציבור הערבי הוא שהמחאה נגד הממשלה תצליח ולכן עליו להיות חלק אינטגרלי מהמאבק.

חה"כ איימן עודה ו-חה"כ ד"ר אחמד טיבי (יו"ר מפלגת תע"ל) הסבירו, בנאומים שנשא, כי השתתפות האזרחים הערבים בהפגנות מתחייבת, במיוחד לאור חשיבות שימור אופיו והרכבו של בית המשפט הגבוה לצדק, אשר מנע לאורך השנים פסילת מפלגות ערביות מהשתתפות בבחירות לכנסת. יו"ר סיעת רע"מ, חה"כ מנסור עבאס, קרא מצידו להידברות בין ראשי הקואליציה והאופוזיציה בבית הנשיא, ובמקביל קרא להמשיך במחאה.

אנשי ציבור ואקדמיה, פעילים בארגוני חברה אזרחית ופובליציסטים ערבים ויהודים, ממשיכים לקרוא לציבור הערבי להשתתף בהפגנות ואף ממליצים לו להיות בין מובילי המחאה, כדי לשבור את התיוג של המחאה כאילו הינה אירוע של מפלגות שמאל יהודיות בלבד. אישים מעטים מתייצבים בהפגנות ואף נושאים בהם נאומי מחאה. כן נשמעו קריאות מצד ארגוני חברה אזרחית, המשותפים לערבים ויהודים, לקיים הפגנות ביישובים הערביים בהשתתפות ערבית ויהודית, תוך הבעת תקווה להתרחבותן. ואמנם, בימים האחרונים החלו הפגנות מחאה ראשונות של ערבים בכפר מנדא ובוואדי ערה.

קמפיין שהושק בתחילת חודש מארס מטעם "יוזמות אברהם" וארגון "האם ראית את האופק לאחרונה?", קורא לציבור הערבי בישראל להצטרף למחאה, שאם לא כן זכויות היסוד שלו כמיעוט ייגזלו. יוזמה נוספת של "יוזמות אברהם" קידמה מפגש של דמויות בולטות בציבוריות הערבית עם נשיא המדינה, כדי לפרוש בפניו את חשיבות ההתייחסות אל הציבור הערבי דווקא בעת הזאת, בין השאר בשל ההזדמנות שנוצרה להיות חלק מגיבוש הסכמה רחבה בקרב הציבור בכללותו ביחס למאפיינים של הזהות המשטרית של המדינה.

למרות זאת, רובו המכריע של הציבור הערבי נותר מחוץ לתנועת המחאה והוא עדיין אינו מעורב באופן פעיל בהפגנות. ככלל נראה, כי חוסר אמון במוסדות המדינה ממשיך לעצב את הלכי הרוח בציבור הערבי ולמנוע את השתתפותו באירועי המחאה. אפשר שלכך נוספו סיבות קונקרטיות נוספות, ביניהן ההצהרות של חה"כ איימן עודה ואחמד טיבי, שלפיהן המחאה מתעלמת מבעיות שהן חשובות לחברה הערבית, ביניהן המשך הכיבוש והאפליה נגדה, ולכן הם לא ישתפו פעולה במסגרתה עם מפלגות האופוזיציה היהודית. גם העובדה שבנאומו הראשון של נשיא המדינה בנושא ההפיכה המשטרית (12 בפברואר 2023) לא הוזכר כלל המיעוט הערבי, תרמה לתחושה כי מדובר במאבק פנים-יהודי. לכך יש להוסיף את הנטייה של ראשי תנועת המחאה ומארגני ההפגנות לצמצם השתתפות של ערבים בהן ולמנוע הנפת דגלי פלסטין או התייחסות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אשר התפרשו כמסר שלפיו המארגנים לא באמת רוצים לראות ערבים לידם באירועים אלה.

כרקע למצב הנוכחי, יצוין שאם זכויות האדם, ובראשן הזכויות לשוויון, של הציבור הערבי בישראל לא זכו עד כה להגנה משפטית איתנה, לא בחוקי היסוד, לא בחקיקה הרגילה, וגם לא

באופן מלא בפסיקת בית-המשפט העליון, הרי שבהפיכה המשטרית המסתמנת יש כדי ליצור הרעה ממשית במצבו של המיעוט הערבי. זאת, גם אם מבין כל רשויות השלטון בישראל, בית המשפט העליון הוא זה שדווקא הגן על זכויות הפרט של המיעוט הערבי לאורך כל שנות קיומה של המדינה - גם אם לא תמיד בצורה מלאה. על פי סקרי "מדד הביטחון הלאומי" שעורך המכון למחקרי ביטחון לאומי, מידת האמון של הציבור הערבי בישראל בבית-המשפט העליון צנחה באופן חד משנת 2017 (75 אחוזים הביעו אימון גבוה), לעומת 42 אחוזים בלבד ב-2022. זאת, כנראה, עקב התפיסה כי בית המשפט העליון לא מגן כראוי על זכויותיו של הציבור הערבי, במיוחד ביחס לזכויות הקבוצתיות, כמיעוט לאומי ילידי. ואכן, בקרב האזרחים הערביים נותרה תחושה של אכזבה מתפקוד בית המשפט העליון, למשל כאשר הוא אישר, פה אחד, את חוק-יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי. יש להניח כי שיעור השופטים הערבים בישראל, 8.4 אחוזים ב-2019, וכהונה של שופט ערבי אחד בלבד מתוך 15 בבית המשפט העליון, איננו משביע רצון. עם זאת, האמון הערבי בבית המשפט העליון עדיין גבוה יחסית לעומת מוסדות שלטון אחרים.

ועדיין, זכור לטוב פסק-הדין "קול העם", משנות ה-50 של המאה ה-20 שהגן גם על חופש הביטוי של העיתון הערבי אל-איתחאד. לאחריו באה שורה של פסיקות אשר הוסיפו והגנו על זכויות אזרחיות ופוליטיות של המיעוט הערבי. בולטים ביניהם פסק-הדין בעניין סמיר קעדאן בעניין הקצאת קרקעות באופן שוויוני ביישובים קהילתיים, פסק-הדין בעניין עדאלה בסוגיית שילוט בשפה הערבית בערים מעורבות, פסק-הדין בעניין מוחמד בכרי וסוגיית חופש הביטוי האומנותי. כמו כן יוזכרו ההחלטות שביטלו או לא אישרו, בהתאמה, את החלטות ועדת הבחירות המרכזית לכנסת לפסול סיעות ערביות, או מועמדים בסיעות ערביות, מהתמודדות בבחירות לכנסת.

מול יוזמות החקיקה הנוכחיות מתקיים חשש ניכר כי אלה עשויות לפגוע בציבור הערבי בצורה קשה, לסכן את זכות העמידה, לסגור את שערי בית המשפט בפני ארגוני זכויות האדם, לרבות עותרים ציבוריים. חקיקה ברוח היוזמה הממשלתית תאפשר לממשלה לקדם מדיניות מפלה נגד הציבור הערבי בהיעדר מנגנון פיקוח של ממש. קונקרטי, כל אימת שבית המשפט ירצה להתערב כדי להגן על זכויות המיעוט הערבי, לא ניתן יהיה לבטל מדיניות מפלה, תוך שימוש בעילת הסבירות. וכן, כאשר מדיניות מפלה תעוגן בחקיקה, לא ניתן יהיה לבטלה, אלא בהסכמה רחבה של כל שופטי בית המשפט העליון. גם אז, תהיה פתוחה בפני המחוקק, הנשלט באופן מלא על ידי הממשלה, האפשרות להתגבר על פסיקת בית המשפט, ואף לחסום את דרכו מלכתחילה על-ידי הענקת התואר "חוק-יסוד" לכל חקיקה מפלה. הדבר נכון ביחס לזכויות הפרט, לבטח ביחס לזכויות קולקטיביות דוגמת הזכות להשתמש בשפה הערבית במרחב הציבורי, או לגבי מימוש הזכות החוקתית הפוליטית, הראשונה במעלה, להיבחר לכנסת, לגביה כבר הונחה על שולחן הכנסת הצעה להגבילה.

בסיכום, תמונת המצב המצטיירת הינה מורכבת מאוד ועתירת סיכונים לדמוקרטיה הישראלית ובמיוחד בכל הקשור לזכויותיו של הציבור הערבי. מצד אחד, יש חשש ניכר מפני השלכות שליליות של היוזמה הממשלתית בעניין מערכת המשפט. מצד שני, ניכר שאזרחי ישראל הערבים מדירים ככלל את עצמם, לפחות עד כה, מול התפתחות בעלת משמעות מכוננת לגבי הדמוקרטיה הישראלית, המציבה אותם עצמם כמיעוט לא מוגן בפני עריצות הרוב והממשלה. תמונה בהקשר זה גם גישתה הפאסיבית, יחסית, של ההנהגה הפוליטית הערבית, ובעיקר של וועדת המעקב העליונה.

אמנם קשה להעריך, בשלב זה, כיצד תתפתח המחאה בחברה הערבית, אך נראה שסימני ההצטרפות האיטיים והמאוחרים אליה, וההפגנות הראשונות שנערכו ביישובים הערביים, מעידים על כך שהציבור הערבי מתחיל, אולי באיחור, להבין אל נכון ש"ישיבה על הגדר" לא תועיל לו ואולי אף תפגע בו בהמשך. הצטרפותו למחאה תוכיח כי הוא אינו נסוג מתפיסת ההשתלבות במרקם הכלכלי, החברתי והפוליטי, שאפיינה אותו בשנים האחרונות. השתתפות ערבית המונית ופעילה במחאה הקולקטיבית תוסיף נדבך חשוב לא רק לתנועת המחאה, אלא גם לחיזוק השתלבותו של הציבור הערבי בחברה ובמדינה. לחילופין, הימנעות מכך לאורך זמן עשויה להצביע על נסיגה ממחויבותו של הציבור והנהגתו מתפיסת ההשתלבות.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט